

Rajabboyev Asror Alisherovich

Abu Rayhon Beruniy nomidagi

Urganch davlat universiteti

mustaqil izlanuvchisi

asror@urdu.uz

PSIXOLOGIK TESTLAR VA SO'ROVNOMALAR ASOSIDA O'SMIRLARDAGI AGRESSIV XULQ-ATVORNING SABABLARINI ANIQLASH

Annotatsiya. Ushbu maqola o'smirlardagi agressiv xulq-atvorning psixologik va ijtimoiy sabablarini aniqlashda psixologik testlar va so'rovnomalardan foydalanish samaradorligini o'rganadi. Tadqiqotda Charlz Spilbergerning "Zo'riqish holati" testi, Raymond Kettelning "16 shaxsiy omillar" so'rovnomasi va maxsus ishlab chiqilgan ijtimoiy muhit so'rovnomasi qo'llanilgan. Natijalar agressiv xulq-atvorning asosiy sabablari sifatida oilaviy muhit, ijtimoiy izolyatsiya va emotsional beqarorlikni ko'rsatdi. Tadqiqot o'smirlarning ijtimoiylashuvini yaxshilash uchun psixologik yordam strategiyalarini ishlab chiqishga xizmat qiladi.

Kalit so'zlar: agressiv xulq-atvor, o'smirlar, psixologik testlar, so'rovnomalar, ijtimoiylashuv, emotsional beqarorlik, oilaviy muhit.

ВЫЯВЛЕНИЕ ПРИЧИН АГРЕССИВНОГО ПОВЕДЕНИЯ У ПОДРОСТКОВ НА ОСНОВЕ ПСИХОЛОГИЧЕСКИХ ТЕСТОВ И АНКЕТ

Аннотация. Данная статья изучает эффективность использования психологических тестов и опросников для выявления психологических и социальных причин агрессивного поведения у подростков. В исследовании использовались тест «Состояние тревожности» Чарльза Спилбергера, опросник «16 личностных факторов» Рэймонда Кеттелла, а также специально разработанный опросник социальной среды. Результаты показали, что основными причинами агрессивного поведения являются семейная обстановка, социальная изоляция и эмоциональная нестабильность. Исследование служит основой для разработки стратегий психологической помощи, направленных на улучшение социализации подростков.

Ключевые слова: агрессивное поведение, подростки, психологические тесты, опросники, социализация, эмоциональная нестабильность, семейная обстановка.

DETERMINATION OF THE CAUSES OF AGGRESSIVE BEHAVIOR IN ADOLESCENTS BASED ON PSYCHOLOGICAL TESTS AND SURVEYS

Abstract. This article examines the effectiveness of using psychological tests and questionnaires to identify the psychological and social causes of aggressive behavior in adolescents. The study employed Charles Spielberger's "State Anxiety" test, Raymond Cattell's "16 Personality Factors" questionnaire, and a specially designed social environment survey. The results indicated that the main causes of aggressive behavior are family environment, social isolation, and emotional instability. The research contributes to the development of psychological support strategies aimed at improving adolescents' socialization.

Keywords: aggressive behavior, adolescents, psychological tests, questionnaires, socialization, emotional instability, family environment.

Kirish. O'smirlik davri inson hayotidagi eng muhim va murakkab bosqichlardan biri bo'lib, bu davrda shaxsiyatning shakllanishi, ijtimoiy munosabatlarning rivojlanishi va emotsional barqarorlik muhim ahamiyatga ega. Agressiv xulq-atvor o'smirlar orasida keng tarqalgan muammo sifatida psixologik salomatlikka va ijtimoiy integratsiyaga jiddiy tahdid soladi [3]. Ushbu xatti-harakatlar ko'pincha oilaviy muhit, ijtimoiy izolyatsiya, tengdoshlar bilan munosabatlar va emotsional zo'riqish kabi omillarning ta'siri ostida yuzaga keladi [1]. Agressiv xulq-atvor nafaqat o'smirning o'ziga, balki uning atrofidagi odamlarga, xususan, oila, maktab va jamiyatga salbiy ta'sir ko'rsatadi.

O'smirlik davrida o'g'il va qizlarning ruhiyatida o'zlikni anglash bilan bog'liq bir talay muammoli savollar va ularning turmushda qaror toptirish tuyg'ulari, istaklari, orzulari paydo bo'lib, ko'pincha bu narsalar yakka shaxsning "kimligi", "qandayligi", "kimga va nima uchun kerakligi" ga yo'naltiriladi. Bolaning psixik xususiyatlari, funksiyalari (lotincha *functio* — ijro etish, bajarish degan ma'noni anglatadi) uni qurshab turgan jonli va jonsiz tabiat ajoyibotlarini jismoniy va ijtimoiy vositalar orqali egallash uchun xizmat qiladi [5].

Psixologik testlar va so'rovnomalar agressiv xulq-atvorning sabablarini aniqlashda muhim vosita sifatida xizmat qiladi. Masalan, Charlz Spilbergerning "Zo'riqish holati" testi emotsional holatni baholashda, Raymond Kettelning "16 shaxsiy omillar" so'rovnomasi esa shaxsiy xususiyatlar va xulq-atvor tendensiyalarini tahlil qilishda samarali ekanligini isbotlagan [4] (Spielberger, 1983); [2] (Cattell, 1970). Shu bilan birga, mahalliy sharoitlarga moslashtirilgan ijtimoiy muhit so'rovnomalari oilaviy va ijtimoiy omillarni aniqlashda qo'shimcha imkoniyatlar beradi.

O'zbekiston kontekstida o'smirlardagi agressiv xulq-atvor muammosi ta'lim tizimi va yoshlar siyosatining dolzarb masalalaridan biridir. Mahalliy tadqiqotlarning ko'rsatishicha, ijtimoiy-iqtisodiy sharoitlar, oilaviy ziddiyatlar va tengdoshlar orasidagi raqobat agressiyani kuchaytiruvchi omillar sifatida muhim rol o'ynaydi. Shu sababli, ushbu tadqiqot psixologik testlar va so'rovnomalardan foydalangan holda agressiv xulq-atvorning sabablarini aniqlashga qaratilgan bo'lib, o'smirlarning ijtimoiylashuvini yaxshilash uchun amaliy strategiyalar ishlab chiqishni maqsad qiladi.

Kundalik turmushda to'planadigan psixologik bilimlar ko'proq kuzatishlar, mulohazalar u yoki bu yaqqol holatga nisbatan biror qarorga kelish zamiriga quriladi. Ilmiy psixologik bilimlar tashxis qilish, sinash, tajriba (eksperiment) o'tkazish orqali bir voqelikni takroran tekshirishlar yordamida umumlantiriladi. Agar kundalik turmush psixologiyasining materiallari tabiiy ravishda ro'y bergan vaziyat, holat, voqelik kabilarni tahlil qilish natijasiga ko'ra kelsa, ilmiy psixologik bilimlar keng qamrovli tajriba ma'lumotlariga tayanadi. Tajribalar esa bir necha bosqichlardan, qismlardan tashkil topgan holda vaziyatlar tabiiy ko'rinishini kutib o'tirmay olib borilaveradi [5] (G'oziyev E.G' 2008).

Tadqiqot metodologiyasi. Tadqiqot O'zbekistonning Urganch shahridagi umumta'lim maktablarida o'qiyotgan 14-17 yoshli 157 nafar o'smirni qamrab oldi. Quyidagi psixologik vositalar qo'llanildi:

- **Charlz Spilbergerning "Zo'riqish holati" testi:** O'smirlarning emotsional holati va zo'riqish darajasini aniqlash uchun [4] (Spielberger, 1983).

- **Raymond Kettelning "16 shaxsiy omillar" so'rovnomasi:** Shaxsiy xususiyatlar va xulq-atvor tendensiyalarini baholash uchun [2] (Cattell, 1970).

- **Ijtimoiy muhit so'rovnomasi:** Oilaviy munosabatlar, do'stlik doirasi va maktab muhitining ta'sirini o'rganish uchun maxsus ishlab chiqilgan.

Ma'lumotlar SPSS dasturida statistik tahlil qilindi. Korrelyatsion tahlil va dispersiya tahlili (ANOVA) usullari qo'llanildi. Tadqiqotda miqdoriy va sifatli tahlil usullari birlashtirildi.

Metodik tahlil. Tadqiqotda qo'llanilgan usullar agressiv xulq-atvorning sabablarini aniqlashda yuqori darajada ishonchlilik va aniqlikni ta'minladi. Spilbergerning "Zo'riqish holati" testi emotsional zo'riqishni o'lchashda xalqaro miqyosda tan olingan vosita sifatida o'z samaradorligini ko'rsatdi. Ushbu testning Cronbach alfa ishonchlilik koeffitsienti 0.89 ni tashkil etdi, bu uning yuqori ishonchliligini tasdiqlaydi. Kettelning "16 shaxsiy omillar" so'rovnomasi

shaxsiy xususiyatlarni tahlil qilishda keng qamrovli ma'lumotlar berdi, lekin ba'zi savollar mahalliy kontekstga to'liq mos kelmadi, bu esa so'rovnomaning moslashtirilgan versiyasini ishlab chiqish zarurligini ko'rsatdi. Ijtimoiy muhit so'rovnomasi O'zbekistonning mahalliy sharoitlariga moslashtirilib, oilaviy va ijtimoiy omillarni aniqlashda samarali bo'ldi. Statistik tahlil uchun ANOVA usuli omillar o'rtasidagi farqlarni aniqlashda foydali bo'lib, $p < 0.05$ darajasida statistik ahamiyatga ega natijalar berdi. Tadqiqotning cheklovlari sifatida namunaning faqat Urganch shahri bilan chegaralanganligi va o'smirlarning faqat maktab muhitidan tanlanganligini aytish mumkin. Kelajakda tadqiqotni kengaytirish uchun turli hududlar va ijtimoiy guruhlarni qamrab olish tavsiya etiladi.

Natijalar. Tadqiqot natijalari agressiv xulq-atvorning quyidagi asosiy sabablarini aniqladi:

1. Oilaviy muhit: Ota-ona va farzand o'rtasidagi ziddiyatli munosabatlar agressiv xulq-atvorning 65% hollarda asosiy omili sifatida aniqlandi ($p < 0.05$).

2. Emotsional beqarorlik: Spilberger testi natijalariga ko'ra, yuqori zo'riqish darajasiga ega o'smirlarning 72% agressiv xatti-harakatlar ko'rsatdi.

3. Ijtimoiy izolyatsiya: Ijtimoiy muhit so'rovnomasi ma'lumotlariga ko'ra, do'stlik doirasining kichikligi va ijtimoiy qo'llab-quvvatlashning yetishmasligi agressiyani 48% hollarda kuchaytirdi.

Korrelyatsion tahlil oilaviy muhit va emotsional beqarorlik o'rtasida kuchli ijobiy bog'liqlikni ko'rsatdi ($r = 0.68$, $p < 0.01$).

Muhokama. Natijalar agressiv xulq-atvorning ichki (emotsional beqarorlik) va tashqi (oilaviy va ijtimoiy muhit) omillarning kombinatsiyasi natijasida yuzaga kelishini tasdiqladi [1]. Spilberger testi zo'riqishni aniqlashda yuqori samaradorlik ko'rsatdi, lekin ijtimoiy muhit so'rovnomasi mahalliy sharoitlarga moslashtirilgan holda yanada aniq natijalar berdi. Tadqiqotning cheklovlari sifatida namunaning geografik chegaralanganligi va faqat maktab o'quvchilarini qamrab olishi kiradi. Kelajakda turli yosh guruhlari va ijtimoiy kontekstlarni o'rganish tavsiya etiladi.

Xulosa. *Ushbu tadqiqot psixologik testlar va so'rovnomalardan foydalangan holda o'smirlardagi* agressiv xulq-atvorning sabablarini aniqlashga qaratilgan bo'lib, muhim empirik natijalarni taqdim etdi. Tadqiqot natijasida agressiv xulq-atvorning asosiy omillari sifatida oilaviy muhitdagi ziddiyatlar, emotsional beqarorlik va ijtimoiy izolyatsiya aniqlandi. Charlz Spilbergerning "Zo'riqish holati" testi yuqori zo'riqish darajasiga ega o'smirlarning 72% agresiv xatti-harakatlar ko'rsatishini tasdiqladi ($p < 0.05$). Raymond Kettelning "16 shaxsiy omillar" so'rovnomasi shaxsiy xususiyatlar va xulq-atvor tendensiyalarini aniqlashda samarali bo'ldi, mahalliy sharoitlarga moslashtirilgan ijtimoiy muhit so'rovnomasi esa oilaviy va ijtimoiy omillarni tahlil qilishda qo'shimcha aniqlik keltirdi. Korrelyatsion tahlil oilaviy muhit va emotsional beqarorlik o'rtasida kuchli bog'liqlikni ko'rsatdi ($r = 0.68$, $p < 0.01$).

Tadqiqot agressiv xulq-atvorning ichki (psixologik) va tashqi (ijtimoiy) omillarning kombinatsiyasi natijasida yuzaga kelishini tasdiqladi. Bu natijalar agressiv xulq-atvor nafaqat individual psixologik xususiyatlar, balki ijtimoiy sharoitlar bilan ham uzviy bog'liq ekanligini ko'rsatadi. Tadqiqotning cheklovlari sifatida namunaning faqat Urganch shahri bilan chegaralanganligi va o'smirlarning faqat maktab muhitidan tanlanganligini aytish mumkin. Shunga qaramay, ushbu tadqiqot O'zbekistonning ta'lim va yoshlar siyosati doirasida amaliy ahamiyatga ega bo'lib, o'smirlarning ijtimoiylashuvini yaxshilash uchun muhim ma'lumotlar taqdim etadi.

Tavsiyalar. Tadqiqot natijalariga asoslanib, o'smirlardagi agressiv xulq-atvorning oldini olish va ularning ijtimoiylashuvini yaxshilash uchun quyidagi amaliy tavsiyalar beriladi:

1. Oilaviy munosabatlarni mustahkamlash: Ota-ona va farzand o'rtasidagi ziddiyatlarni kamaytirish maqsadida oilaviy psixologik treninglar tashkil etish. Bu treninglar ota-onalarda kommunikatsiya ko'nikmalarini oshirish va farzandlar bilan ijobiy munosabatlarni o'rnatishda yordam beradi.

2. Emotsional zo'riqishni boshqarish dasturlari: Maktablarda o'smirlar uchun emotsional zo'riqishni boshqarish bo'yicha maxsus dasturlar joriy etish. Bu dasturlar meditatsiya, emotsional regulyatsiya va konfliktlarni tinch yo'l bilan hal qilish kabi usullarni o'z ichiga olishi mumkin.

3. Ijtimoiy qo'llab-quvvatlash tizimlarini rivojlantirish: O'smirlarning ijtimoiy izolyatsiyasini kamaytirish uchun maktab va mahalla muhitidagi tengdoshlar o'rtasida ijobiy munosabatlarni rag'batlantiruvchi guruhli faoliyatlarni tashkil etish.

4. Mahalliy sharoitlarga moslashtirilgan testlar: Psixologik testlar va so'rovnomalarni O'zbekistonning madaniy va ijtimoiy xususiyatlariga moslashtirish. Bu mahalliy kontekstda yanada aniq va ishonchli natijalarni olishga yordam beradi.

5. Pedagogik va psixologik xizmatlarni kengaytirish: Maktablarda malakali psixologlar sonini ko'paytirish va ularni agressiv xulq-atvorning oldini olish bo'yicha maxsus treninglardan o'tkazish.

6. O'quv dasturlarini takomillashtirish: Ta'lim dasturlariga o'smirlarning ijtimoiy-emotsional ko'nikmalarini rivojlantirishga qaratilgan modullar kiritish, masalan, empatiya, konfliktlarni boshqarish va guruhda ishlash ko'nikmalari kabilar.

Ushbu tavsiyalar O'zbekistonning ta'lim tizimi va yoshlar siyosati doirasida amalga oshirilishi mumkin bo'lgan amaliy choralar sifatida xizmat qiladi. Kelajakda tadqiqotni kengaytirish uchun turli hududlardan va ijtimoiy guruhlardan o'smirlarni jalb qilish, shuningdek, uzoq muddatli monitoring dasturlarini joriy etish tavsiya etiladi.

Foydalanilgan adabiyotlar

1. Bandura, A. (1973). *Aggression: A social learning analysis*. Englewood Cliffs, NJ: Prentice-Hall.
2. Cattell, R. B. (1970). *The 16 Personality Factor Questionnaire*. Champaign, IL: Institute for Personality and Ability Testing.
3. Eysenck, H. J. (1998). *Personality and aggression*. London: Routledge.
4. Spielberger, C. D. (1983). *Manual for the State-Trait Anxiety Inventory*. Palo Alto, CA: Consulting Psychologists Press.
5. G'oziyev E.G'. *Psixologiya. Kasb-hunar kollejlari uchun darslik* / E.G'. G'oziyev; O'zR OO'MTV, O'MKHTM. – T.: "O'qituvchi" NMIU, 2008. – 352 b.